
KÖNYVSZEMLE

Book review

VRANICKI TÉPELŐDÉSEI A TÁRSADALMI FEJLŐDÉSÉRŐL.

(Predrag Vranicki: Razgraničenja. Školska knjiga, Zagreb, 1988)

Predrag Vranicki mindenképpen az egyik legjelentősebb társadalomtudósunk, akit Európa az elsők között ismert meg azon jugoszlávok közül, akik még az ötvenes évek legelején rámutattak arra, hogy létezik az akkori, Moszkvából diktált marxizmustól merőben eltérő, másmilyen Marx-értelmezés is. Ez létezett a múltban, de korunkban is, s ezért Vranicki és a hasonló nézeteket vallók kérelmetlenül bírálhatták a sztálini eszmekört és gépezetének társadalmi gyakorlatát.

Mint ismeretes, Európában Vranicki írta meg a marxizmus történetét. Könyvét több egyetemen (természetesen Nyugat-Európában) tankönyvként vagy kiegészítő kézikönyvként használták. Az első, egykötetes tanulmány idővel háromkötetesre bővült, de nem változott a szerző alapvető hozzáállása. Nevezetesen az, hogy a marxizmus nem tekinthető egy zárt gondolati rendszernek és hogy sokféle vonalon indultak el jelentős gondolkodók, akik Marx életművéből merítettek. Így, természetesen a teljesség igénye nélkül, az itt ismertetett kétében Vranicki hangsúlyozza (75. o.): „Eddigi újabbkori filozófiatörténelmünkben végigvonultak a dietzgenisták, a plehanovisták, a machisták és leninisták, az adlerianusok, a kautzkysták, a Lukács követői és a

deborinisták, a frankfurti iskola hívei, a blochisták, a sztálinisták és bírálóik – a praxisták stb.”

Az ötvenes évek elején ugyancsak Vranicki szerkesztésében megjelent a *Marx és Engels korai munkái* című szöveggyűjtemény (gerincét a Gazdasági-filozófiai kéziratok és a Feuerbach-fejezet a Német ideológiai kötethől képezik), amely nálunk sok kiadást ért meg.

Sokak szerint, e sorok írója szerint is, Vranicki volt a Praxis-kör eszmei megalapozója, noha írásait nem jellemezték a kirívó megfogalmazások, amelyek gyakoriak voltak a folyóiratban. Valószínűleg ezért nem volt kitéve annyira az éles politikai címkéző támadásoknak a hivatalos jugoszláv politika részéről, mint a Praxis-kör tagjainak legtöbbször egészen a folyóirat és a filozófiai nemzetközi nyári iskola bezűntetéséig és azután is). De mindenképpen reá is vonatkozik az a megállapítás, hogy vitathatatlan érdemei vannak a sztálinizmus és az államszocialista rendszer embertelen voltának leleplezése terén, ugyanakkor azonban meddőknak bizonyult a kiút, a távlatok felfedésében. Természetesen – ma, a kilencvenes évek legelején utólag tudjuk már – ez nem a Praxis-kör tagjainak szellemi képességén múlott, hanem azon az objektív adottságon, hogy a meglévő szocialista rendszerek –

beleértve a jugoszlávot is – zsákcába torkoltak és nem is létezett kiút, amit csak fel kellett volna fedezni. Ez még nem jelenti a szocializmus tagadását, de még ki kell kutatni, milyen lesz az, amely tényleges társadalmi előrehaladást fog jelenteni, valamint milyen módon és milyen tárgyi adottságok lesznek szükségesek, hogy napirendre kerülhessen az ilyen irányú társadalmi előrehaladás, amely mindenképpen különbözni fog az eddigi tévhitektől és társadalmi gyakorlattól.

A szerző az 1988-ban megjelent könyvében az előző négy évben, az 1983–1987 között írt kilenc tanulmányát jelentette meg, tehát a közép-kelet-európai viharos rendszerváltozások előttiéket, de az eddigi szocialista rendszerek megingásának előszele már mindenképpen jelen van. A cím is azért „elhatárolások” – ahogy Vranicki (1988 januári keltezésű) előszavában kifejti –, mert kutatja a marxizmus és a szocializmus stratégiai tévutait. A szerző a stratégiai melléfogásoknak csak egy kisebb részét tartja részben indokoltnak és ezáltal elfogadhatóknak, többségük semmiképpen sem indokolt számára. Szerinte az utóbbi fél évszázad döntő stratégiai melléfogása a nem demokratikus és nem átgondolt, leszegényített sztálinizmus és annak öröksége (7. o.). Vranicki igyekszik magát elhatárolni a tévhitektől és a történelmileg már meghaladott nézetektől (részben valamikori saját nézeteitől is). Ezek az indokolt elhatárolások vonatkoznak a társadalmi átmeneti időszak jellegének megítélésére valamint időtartamára, de újra át kell gondolni és megvilágítani az államszocializmus értelmét és hatékonyságát, nem kevésbé a kis- és a közép nagyságú tulajdon jelentőségét, a demokratikusság és az önkormányzás-önigazgatás módozatait és szerepét, a tudománynak és alkalmazásának a társadalmi fejlődést meghatározó tényezőként való kezelését. Nem

kevésbé lényeges valósan felmérni és értékelni a jelenkori tőkés rendszer lehetőségeit és meghatározó jellegét, hisz az egész világgazdaságban döntő szerepet tölt be. A szocialista társadalmak megítélése téves volt, nem számolt a valósággal, hisz valójában a fejlett kapitalizmus alárendeltjei voltak és történelmileg sok vonatkozásban ezen nemigen lehet változtatni. Ezért Vranicki szerint (8. o.) a szocialisták „a hatalomért folytatott harcot fel kell hogy váltsák az emberi jólétért, az eddigiektől demokratikusabb és humánusabb társadalmi viszonyokért folytatott küzdelemmel”. Ezt a hitvallását hangoztatva Vranicki nemcsak a dogmatizmustól határolja el magát, de azt is megállapítja, hogy „a szocializmus és a demokratikusság több igen lényeges kérdése ezideig tisztázatlan még”.

Ezért – noha 1991-ben bizonyára sok mindenről többet és másképpen írt volna – az olvasó számára a legérdekesebb az a három tanulmány, amely a Miről is van tulajdonképpen szó? alcímet viseli és amelyeket a szerző ízelítőként közölt, bejelentve szándékát, hogy egy átfogóbb sorozatban tárgyaljon egy sor időszerű elméleti – gyakorlati témát. A közzétett három tanulmány közül legidőtállóbb A marxista filozófia – miről is van tulajdonképpen szó? című.

Az említett tanulmány hangvételének érzékeltetésére érdemes megemlíteni Vranicki berzenkedését amiatt, hogy évtizedeken át sokan „kíméletlen leálcázást” igényeltek, „olyan filozófiai nézetekkel szemben, amelyeknek nincs tömeges befolyásuk még az értelmiség körében sem és nem is osztályvetületűek, ahogyan az fennáll a marxizmus esetében”. Példaképp említi Russell, Dewey, Hussert, N. Hartman, Heidegger, Mounier, Jaspers és mások filozófiáját (79. o.), de utal a forradalmi polgárság filozófusaira is, akik nemcsak korszakuk forradalmi törekvéseit képviselték (Descartes, Spinoza, Hob-

bes, Kant, Fichte, Hegel). A polgári filozófia mindig is sokrétű, sok irányba mutató és alanyian kreatív volt. Ezért Vranicki szerint csak is ilyen jellegű lehet a valóban marxista filozófia is. Annál is inkább mert Vranicki elveti – ezzel a nézetével nem egy filozófus vitába is szállhat – a filozófiának (így a marxista filozófiának is) elsődleges tudományos jellegét. Szerinte „a filozófia sokkal közelebb áll a kreatív művészethez, mint a tudományhoz” (80. o.).

Hasonlóképp az olvasó külön érdeklődésére tarthat számot A marxizmus pluralizmusa – miről is van szó?

című tanulmány, amely a marxizmus monolitizmusra törekvését a dogmatizmus és a zsdánovizmus élesztgetésével azonosítja. A monolitizmus csak az állami hatalom kényszerével valósítható meg, és a másként gondolkodás meggátolását jelentheti, ami a marxizmus már ismert meddőségéhez vezet (174. o.).

Predrag Vranicki könyve olyan kötet, amelyet érdemes kézbe venni, annál is inkább, mert kevés kész megoldást nyújt az olvasónak, de annál több kérdést vet fel és új átgondolásokra készítet.

REHÁK László

VAN-E MÉG ÁLOM KÖZÉP-EURÓPÁRÓL?

Konrád György: *Európa köldökén*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990

Műfaji szempontból már a Kerti mulatság, Konrád egy évvel korábban megjelent könyve sem egyértelmű alkotás, hanem regény és munkanapló sajátos ötvözet. Az Európa köldökén – a szerző meghatározása értelmében – politikai, stratégiai és paranoid esszék gyűjteménye. Politikai esszék, mert „keletkeztek egy politikai államban (Magyarországon) és ide vannak kötve a kiinduló kérdéssel: hogyan szerezhetnénk magunknak és társainknak több szabadságot”. Stratégiai esszék, mert „céljuk megérteni azt, ami szembejön” és paranoidak, mert „a szerző rajta tartja a szemét a fegyvereseken, mivel hogy már meg akarták ölni, csak úgy, mert olyan, amilyen. Hátha ezek a rosszposztók megint ilyesmivel állnak elő, hátha más jómadarak elsütik a hidrogénbombát” (6. o.). Az átfogó műfaji meghatározás – esszék – alatt azonban margináliák, naplójegyzetek, reflexiók, meditációk értendők. „Hogyan is nevezzem őket?”, teszi fel az

író is ezt a kérdést, hogy aztán a „mondatok, bekezdések egy ember folyamatos, hangtalan magánbeszédéből” meghatározással oldja meg a dilemmát.

A részben időrendi, részben tematikai szempontok alapján három tömbre osztott írásokat egy 1990 márciusában keletkezett előszó vezeti be, melyben Konrád esszéinek keletkezési körülményeiről, megírásuknak motívumairól, saját egzisztenciális és írói problémáiról szól, azaz mindarról, ami a kötet írásaival összefügg. Az írások műfaji jellegéből kifolyólag nem lehet fiktív elbeszélőről szó, de mégis különösen hat (ha figyelembe vesszük, hogy a mai intellektuális próza szinte megfosztotta befogadóját az olvasmányosság élményétől) az írói nyilatkozatok közvetlensége, a „személyes világkép” erőteljes hangsúlyozása, annak egyértelműsítése, hogy személyes tapasztalatokról van szó. (Pl. A cinkos és a Kerti mulatság című alkotásában Konrád az elbeszélő szerepét, de még a